# GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE ÜLKEMİZDE KADIN MÜZİSYENLER

**Sibel ÇOBAN**
Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, Atatürk Eğitim Fakültesi
Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü

## GİRİŞ

Ülkemizde ilk kez 1921 yılında kutlanmaya başlanan, 1975 yılında ve onu izleyen yıllarda daha yaygın ve yığınsal olarak kutlanan ve 1984'ten itibaren her yıl kutlanmaya devam edilen (Wikipedia-Dünya Kadınlar Günü) 8 Mart Dünya Kadınlar günü dolayısıyla, bu çalışmada geçmişten günümüze ülkemizdeki kadın müzisyenlere yer verilecektir.

Tarihten beri her alanda üreten ve ilklere imzasını atan kadınlarımızdan, adsız kahramanlar olarak müzik alanında da nicelerinin varlığından söz edilecek ve bu düşünceden hareketle Osmanlılarda müzik, kadının hayatında müzik ya da bir başka deyişle müzik hayatında kadının rolü ve işlevi, burada da bahse değer konular olarak özetle ele alınacaktır.

Kısaca insan bilimi diye tanımlanan antropolojinin çalışma alanlarından biri olan etnomüzikolojik araştırmalar, bu konuda da bize biraz ışık tutmaktadır. Etnomüzikolojinin yaygınlaşmaya

başlaması ile birlikte müziğin farklı alanlarını ilgilendiren çalışmalar ile dünya müzik kültürleri içinde yeni başlıklar olarak *"müzik ve kimlik"*, "*müzik ve toplumsal cinsiyet"* özellikle de *"müzik ve kadın"* konularını, popüler bir hale getirmiştir (Beşiroğlu, 2006, s.3).

Literatürde, cinsiyet üzerine yapılan çalışmaların odağını "kadın" sınıflandırmasının yanı sıra *"biyolojik cinsiyet"*ve "*toplumsal cinsiyet"* kavramları arasındaki ilişkiler üzerine, kuramsal düşüncelerin oluşturduğu görülmüştür. Toplumsal cinsiyet doğal, sağduyuya ve biyolojik farklara dayanan düşünceleri ve temel ilkeleri kapsar ve aslında kültürel olarak yapılandırılmış olduğundan değişkendir (Beşiroğlu, 2006, s.5).

Kadın ve erkek kimliğiyle bağlantılı özelliklerinin tersine, pek çok bilim insanı, tüm günümüz toplumlarının bir yere kadar ataerkil olduğunu ve kadının ikincilliğinin ifadesi ve derecesinin çok fazla değişmesine rağmen cinsel eşitsizliğin şu anda hayatın evrensel bir gerçeği olduğunu söylemektedirler (Rosaldo ve Lamphere, 1974, s.3). Toplumsal cinsiyetin, sosyal alan içinde özel/kamusal veya doğa/kültür-uygarlık, bencillik/sosyal menfaat şeklinde ikili karşıtlığa dayalı kurgulanışları, cinsiyet çalışmalarının ve tartışmalarının ana fikrini oluşturmaktadır. Müzikal davranış hakkındaki özel/kamusal alanlar ve dişi/erkek karşıt düşünceleri, müzikal alanları ve ayrı varoluşu belgeleyen birçok çalışmayı üretmiştir(Beşiroğlu, 2006, s.5).

Osmanlı–Türk müzik hayatı içinde kadının rolünü belirleyen çalışmalar da bu çerçevede, yeni bir araştırma alanı olarak önem kazanmıştır.

## 1. OSMANLI DÖNEMİNDE MÜZİK HAYATI İÇİNDE KADINLAR

Osmanlı dönemi müzik hayatı içinde, kadının müzikal rolünü belirleyen ve araştırmacılara ışık tutan kaynakların başında yazılı ve tasviri belgeler gelmektedir. Bu belgeler arasında görsel malzeme sağlayan başlıca tasviri kaynaklar, Osmanlı'nın ilk döneminden 19.yy'a kadar *"minyatürler"*, *"litografiler"*, *"gravürler"* ile *17. yy. Çarşı*

*Ressamları'nın* tasvirleri ve bilhassa son döneme ait *"resim", "fotoğraf"* ve *"kartpostallar"*dır (Beşiroğlu, 2006, s.6).

Tespit edilen kadın müzisyenlerin bulunduğu ilk minyatür M.S. 1341'de Şiraz'da yazılmış bir *Şahname'nin* minyatürleri arasındadır. Bu minyatürdeki müzisyenler arasında bulunan iki kadın müzisyen *çeng* ve *def* çalmaktadır (Beşiroğlu, 2006, s.7)

15.yy.da İstanbul'da Osmanlı sarayı hareminde de aynı Osmanlı müziğine hizmetleri geçmiş çok ünlü bestekâr, hanende ve sazendeler hocalık yapmışlar ve öğrencilerini çok nitelikli bir şekilde yetiştirmişlerdir. Osmanlı'daki görsel kaynaklarda da bu minyatürlere benzer sahneleri görmek mümkündür (Beşiroğlu, 2006, s.8).

Osmanlı sarayında müzik eğitimi erkekler için Enderun'un *meşkhanesinde* devam ederken, kadınlar için *Harem-i Hümayun*'unda ya da saray dışındaki konaklarda müzik hocalarının ders vermesiyle devam etmiştir. Haremde Osmanlı müziğine hizmetleri geçmiş Enderun'un müzik hocaları ya da dönemin popüler bestekâr, hanende ve sazendeleri hocalık yapmışlardır. Bu hocalar dersleri için belirli günlerde saraya ya da konaklara gelmişler, ders verdikleri cariyelere çalgı dersleri yanında sözlü formdaki eserleri usul vurarak meşk sistemine göre öğretmişler ve bu sayede öğrencilerini çok nitelikli bir şekilde yetiştirmişlerdir.

Kadınlar için müzik eğitimi aldıkları *meşkhane* onlara bir konservatuar ortamı yaratmış ve eğitimli musikişinaslar olarak Osmanlı kadınları sarayda ve şehirde, şehir musikisinde eğitimli olmanın verdiği rahatlık içerisinde daha etkili bir biçimde musiki ve raks ile uğraşmışlar ve müzikal bir kimlik geliştirebilmişlerdir (Beşiroğlu, 2006, s.9).

Kadın müzisyenlerimize ait tespit edebildiğimiz en eski beste 17. yüzyılın son yarısı 18.yüzyılın başında *Kantemiroğlu* tarafından yazılmış olan saba makamındaki peşrevdir (Kantemiroğlu, 2000).

Kadın bestekâr olarak tespit edebildiğimiz diğer önemli bir isim ise, III. Selim'in de hocası olan *Dilhayat Kalfa*'dır. *Dilhayat Kalfa, III.*

*Selim* zamanında haremin önemli besteci ve icracı müzisyenlerinden biriydi. Tanbur çalan *Dilhayat Kalfa*'nın *Evçârâ* makamındaki Peşrev ve Saz semaisi en meşhur eserleridir (Aksoy, 1999).

19. yüzyılın başından itibaren Osmanlı sarayının kültürel açıdan da batı etkisi altında kalmaya başladığı söylenebilir.

Bilhassa 3. Selim ve 2. Mahmud'un, yaptığı yenilikler, geleneksel müziği, gerek yaratıcılık unsuru ile geliştirerek, gerekse, batılı tarzda değişime uğratarak, toplumun hayat tarzına yansımış, değişmesine yol açmıştır (Aydar, 2012, s.39).

II. Mahmud (1808-1839), ilga ettiği Yeniçeri ocağı ile birlikte kapanan (1826) Mehterhâne'nin yerine Muzika-yı Hümâyun'u kurmuş, batı müziği eğitimini sarayda resmen başlatmıştır (Sarı, 2014, s.60).

II. Mahmud'un büyük oğlu Abdülmecid (1839-1861) Osmanlı-Türk Müziği'nden çok, batı nağmelerine ilgi duyan, Avrupa'dan icracı ve bestecileri davet eden, batılı pek çok müzik formunun saraya ve bu vesile ile İstanbul'un batılı anlayışla kurulmuş olan yeni icra mekânlarına girmesini sağlayan bir padişahtır. Donizetti Paşa'nın "Mecidiye Marşı"nın, saraya davet edilen Franz Liszt tarafından padişaha çalındığı performans 1847'de ilk piyano resitali olarak kayıtlara geçmiştir. Donizetti Paşa, Abdülmecid'in isteği üzerine, saray kadınlarından oluşan 80 kişilik bir orkestra kurmuş, özel gün ve eğlencelerde bu orkestrada görev almıştır (Sarı, 2014, s.61). *Haremi Hümayun* adıyla anılan bu saray bandosunu *Tambur Majör* denilen bir kız idare ederdi. Bu da, Osmanlı sarayındaki batılı anlamda ilk kadın orkestra şefidir (Aksoy, 1999).

Osmanlı kültüründe II. Meşrutiyet dönemine kadar Türk kadın sanatçılar sahne hayatında yer edinememiş bu boşluğu Levantenler doldurmuştur (Esin F. ve Sazak N., 2016, s.30).

Kadın kimliğinin ön planda olması, dönemin güncelliğini yansıtması, işitsel, görsel ve komedi unsurlarını barındırması açısından Kanto önem taşımakla beraber ilk Osmanlı-Türk popüler türünün de başlangıcı olmuştur (Esin F. ve Sazak N. , 2016, s.31).

Türk Müziği'nin ilk popüler türü olan Kanto, İtalyanca şarkı söylemek anlamına gelen "Cantare" den gelen bir kelime olarak, İstanbul'a 1870 tarihinde gelen gezginci bir tiyatrodan alınmıştır. Bu tarihten itibaren, sahnede dans ederek şarkı söylemek ve bunun için yazılmış şarkılara, geleneksel şarkı türünden ayırmak amacı ile yeni bir tür ismi olarak "Kanto" adı verilmiştir. Kanto, daha sonraları tek başına bir tür olarak geliştiyse de, Türk tiyatrosundaki yeri açısından yalnızca dans ile söylenen bir şarkı değildir. Tuluat tiyatroları ile başlamış bir formdur (Beşiroğlu, 2006, s.15).

Kanto, Osmanlı-Türk Müziği'nin ilk popüler türü olmakla birlikte, Osmanlı toplumundaki "Kadın Kimliği"nin saray ve çevresi dışında değişimini, popülerleşmesini sağlayan ve sanatsal olarak ön plana çıkaran ilk müzik türüdür. Batılılaşan ve modernleşen Osmanlı toplumunun değişen yeni kadın kültürünü popüler bir anlamda yansıtması açısından da önemlidir. Çünkü kantonun başlangıcındaki önemli olan kimlik kadın kimliğidir, erkekler bu türe daha sonraları yardımcı veya destekleyici bir unsur olarak katılmışlardır. Peruz, Şamran, Kamela (Fatika), Virjin, Agaumi, Aranik, Pipina, Anjel, Matilt Viktorya, Büyük Mori, Eleni, Büyük Amelya, Minyon, Virjin, Viyalet, Flora, Küçük Amelya bu dönemin tespit edilen en önemli popüler kadın kantocularıdır. İlk önceleri tek başlarına sahneye çıkan bu kadınlar, daha sonraları erkekler ile birlikte düetler yapmışlardır (Beşiroğlu, 2006, s.16).

Tiyatronun öncü isimlerinden İsmail Dümbüllü, ilk kantoya çıkan sanatçının adını Kantocu Armik Hanım olarak vermektedir. Vasfi Rıza Zobu'nun hatıralarında ise bir başka isim Kadriye Hanım'dır. Bir görüşe göre ilk Müslüman Türk kadın aktristi 1889 yılında Poposköprülü Amelya takma ismiyle 1889'da Nazilli'de sahneye çıkan Kadriye Hanım'dır. Dönemin ünlü kantolarının birçoğunun notaları ne yazık ki günümüze kadar ulaşamamıştır. Elimizde bulunan örnekler *"Nuhbe-i Elhan"* adlı mecmuadan tespitler olup 89 kadardır. Bu mecmuada kadın kantoculara ait besteler, Peruz Hanım'a ait 12, Şamran Hanım'a ait 20 adet eser ile bunun haricinde Virjin, Küçük Virjin, Eleni, Eliza, Küçük Amelya, Minyon, Minyon Virjin, Büyük Mari' ye ait eserlerdir (Beşiroğlu, 2006, s.17).

**Osmanlı dönemi, kadın bestekârları;**

- II. Mahmut'un kızı Adile Sultan,
- II. Abdülhamid'in kızı Ayşe Sultan,
- Dilhayat Kalfa,
- I. Abdülhamid'in kızı Esma Sultan,
- Sultan Abdülaziz'in torunu, Fatma Gevherî Sultan,
- Sultan V. Murat'ın kızı, Hadice Sultan,
- Leyla Saz,
- Kevser Hanım (Köksoy, 2016, s.155-160).

## 2. CUMHURİYET DÖNEMİ KADIN MÜZİSYENLERİ

Buraya kadar olan kısımda dikkati çeken konu , Osmanlı döneminde müziğin ve kadının hayatında müziğin sarayda başlamış ve gelişmiş, saray içinde yaşayanların hayatında aktif olarak yer almış olmasıdır. Kadın bestekâr ve çalgı icracıları da doğal olarak saraydan çıkmışlardır.

Osmanlı müzik anlayışı içinde kadınların müziğe katkılarını "şehir müziği" ve "yerel halk müziği" alanlarında düşünmek gerektiğini vurgulayan Wade, B., C., (1998)'ye göre (aktaran; Beşiroğlu, Ş., "tarihtarih") İkinci grup ise yerel nitelikli ve şehir dışında gelişmiş olan bir halk mûsikîsidir. Burada kadınları başlı başına bir müzisyen olarak görmek imkânı yoktur. Çünkü buradaki ürünler genellikle folklorik özellikler taşımaktadır ve yapılan her müziğin yaşam içinde bir işlevi vardır (Wade, B., C., 1998, aktaran; Beşiroğlu, Ş., "tarihtarih").

Eldeki kaynakların azlığına rağmen, Osmanlı döneminde müzik hayatında kadının yeri hakkında bir bilgi ve fikir sahibi olunmuştur. Peki cumhuriyetin kurulmasıyla neler oldu?

Cumhuriyetle birlikte gündeme alınan en önemli konu çağdaşlaşmak idi. Sadece devlet idaresi ve sosyal hayatta değil kültür konularında da muasır medeniyetler seviyesine ulaşmak hedefleniyordu. Müzik de kültür konularından biriydi ve Türk Müziğini uluslararası

seviyeye çıkarmak Atatürk'ün müzik konusundaki çalışmalarının amacını oluşturuyordu. Halkın ve köylünün topyekün her alanda eğitimi en önemli konuydu. Cumhuriyetin ilanından sonra ilk olarak müzik öğretmeni yetiştiren bir kurum olan Musiki Muallim Mektebinin açılması da bu açıdan önemli ve anlamlıdır. Yurt dışına müzik alanında yetenekli müzisyenlerin gönderilmesi, orkestraların ve sanatçı yetiştiren kurumların açılması, hep bu idealin çabalarıdır.

Kadının toplum içindeki yeri, görevi, statüsü de önemlidir genç Türkiye Cumhuriyeti'nde. Tabii kadının eğitilmiş olması da. Bu yüzdendir ki cumhuriyetle birlikte birçok alanda bir ilke imza atmış kadınlarımız aynı zamanda alanlarında yol açan iyi örnekler ve önderler de olmuşlardır. Bazı örnekler vermek gerekirse;

İlk kadın avukat Süreyya Ağaoğlu, ilk kadın bakan Prof. Dr. Türkan Akyol, ilk kadın başbakan Prof. Dr. Tansu Çiller, ilk kadın belediye başkanı Müfide İlhan, ilk kadın büyükelçi Filiz Dinçmen, ilk kadın doktor Safiye Ali, ilk kadın dünya güzeli Keriman Halis, ilk kadın pilot Sabiha Gökçen, ilk kadın vali Lale Aytaman, ilk kadın tiyatro oyuncusu Afife Jale, ilk kadın yönetmen Cahide Sonku, ilk kadın öğretmen Refet Angın, ilk kadın profesör Prof.Dr. Fazıla Şevket Giz, ilk kadın rektör Prof. Dr. Saffet Rıza Alpar, ilk kadın milli maç hakemi Lale Orta, ilk kadın heykeltıraş Sabiha Bengütaş (wikipedia-Sabiha Bengütaş).

Riyaseticumhur Filarmoni Orkestrası'nda çalan ilk kadın arpist Nazmiye Hanım, ilk sürekli üye kemancı Meliha Demirkuşak, operada ilk kadın solistler Vahdet Nuri Esen, Mesude Çağlayan, Semiha Berksoy, Cumhuriyet döneminde müzikteki öncü kadınlar olarak tarihe geçtiler. (Kahramankaptan, Ş., 2014)

Müzik alanındaki ilklerden devam etmek gerekirse; Türkiye'nin ilk kadın konser piyanisti ve piyano eğitimcisi Ferhunde Erkin, (wikipedia –Ferhunde Erkin) ilk kadın başkemancımız Gülden Turalı, (Ali,F., 2016, s.149) ilk klasik batı müziği kadın orkestra şefi, İnci Özdil. (biyografi.info-inci-ozdil)

Türk ulusal müziğinin uluslararası ulaşması ve evrensel müzik içinde yerini alması Atatürk'ün en büyük dileği idi. Bunun gerçekleşmesinde de İsmet İnönü ve Hasan Âli Yücel'in en büyük destekçisi olduğunu da tarihten biliyoruz. Milli Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel tarafından hazırlanan 5245 sayılı Harika Çocuklar Yasası, 7 Temmuz 1948'de, "*İdil Biret ve Suna Kan'ın yabancı memleketlere müzik tahsiline gönderilmesine dair kanun*" adıyla çıkarıldı. Yasanın çıkarılmasının en büyük destekçisi devrin cumhurbaşkanı İsmet İnönü idi. Bu yasanın daha geniş kapsamlısı olan ve güzel sanatların her alanında özel yetenekli çocukların belirlenip devlet bursuyla yurt dışında eğitim görmelerine olanak veren 1956 tarihli 6660 sayılı yasanın kamuoyunda bilinen adıdır. "*İdil Biret Yasası*" veya "*İdil-Suna Yasası*" olarak da bilinir (wikipedia- Harika Çocuk Yasası).

Bu yasayla da daha sonra Verda Erman, Gülsin Onay gibi kadın piyanistlerimiz yurtdışında eğitim görmüşler ve dünyada ülkemizi temsil etmiş ve hala da etmektedirler. Bugün ülkemizi dünyanın dört bir tarafında büyük başarılarla temsil eden kadın piyanistlerimizi sayacak olursak, Ayşegül Sarıca, Güher-Süher Pekinel, Meral Güneyman, Ferhan-Ferzan Önder, Birsen Ulucan akla gelen ilk isimlerdir. Ayla Erduran, Pelin Halkacı Akın, Sevil Ulucan, Hande Küden, viyolacı Esra Pehlivanlı, çellist Rahşan Apay, Nil Kocamangil, flütist Gülşen Tatü, Şefika Kutluer, arpist Şirin Pancaroğlu, Merve Kocabeyler, soprano Leyla Gencer, Suna Korad, Zehra Yıldız değişik dönemlerde ve günümüzde başarılı kadın müzisyenlerimiz olarak dünya sahnelerinde yerlerini aldılar ve alıyorlar. Kadın bestecilerimiz Meliha Doğuduyal, Sıdıka Özdil, Ayşe Önder, Gökçe Altay, Füsun Köksal, orkestra şefimiz Mehpare Karamenderes alanlarında ilk akla gelen isimlerdir.

Bugün sanatçı yetiştiren kurumlarımız konservatuvarlarda da her geçen gün genç kadın sanatçılarımız bu kervana başarılarıyla imza atarak, çoğalarak katılmaktadırlar.

## KAYNAKÇA

Aksoy, Bülent. "Osmanlı Mûsikî Geleneğinde Kadın", *Osmanlı*, Yeni Türkiye Yayınları. C. 10, Ankara, 1999.

Ali, Filiz. *Müzisyen Portreleri*, Yapı Kredi Yayınları, 2016.

Aydar, Deniz. "Müzikte Batılılaşma Kapsamında 3. Selim ve 2. Mahmud" "Selim III and Mahmud II in the Context of Westernization in Music" ODTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, ISSN: 1309-9302 http://sobiad.odu.edu.tr, Cilt: 3 Sayı: 5 Haziran 2012, s.39.

Beşiroğlu, Şehvar. "İstanbul'un Kadınları ve Müzikal Kimlikleri". *İTÜ Dergisi/ Sosyal Bilimler,* Cilt:3, Sayı:2, 3-19 2006.

Esin, Funda, Sazak Nilgün. "Kantolar yoluyla Levantenlerde Kadın Algısı Üzerine Bir İnceleme Çalışması", *Online Journal Of Music Sciences*, 1 (1), 28-43, Geliş Tarihi: 09/06/2016 Kabul Tarihi: 21/06/2016

Kahramankaptan Şefik. www.sanattanyansimalar.com/cumhuriyet-kadin-ve-muzik sacayagı/309

Kantemiroğlu, [Yayına Hazırlayan: Prof. Yalçın TURA], *Kitab'ül İlmü›l Mûsikî ala Vechü'l Hurufat*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2000.

Köksoy, Aylin Mentiş."Osmanlıda Kadının Musıki Eğitimi ve Tarihi Gelişimi" *II. Uluslararası Türk Coğrafyasında Eğitim ve Sosyal Bilimler Sempozyumu*, Mayıs 2016, s.155-160.

Michelle Zimbalist Rosaldo, Louise Lamphere. *Woman, Culture and Society*. Stanford University Press,1974.

Sarı, Gözde Çolakoğlu. "Osmanlı-Türk Müziği'nde Padişahların İzleri" Traces Of Sultans In Ottoman Turkısh Musıc. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research*, Cilt: 7, Sayı: 35, Volume: 7, Issue: 35, 2014, s.61, www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

Wade, Bonnie C., Imaging. *Sound, An Ethnomusicological Study of Music, Art and Culture in Mughal India*, The University of Chicago Press, USA, 1998. (aktaran; Ş. Beşiroğlu, Osmanlı Mûsikîsi ve Kadın, www.tarihtarih.com)

wikipedia.org/wiki/Harika_Çocuk_Yasası

wikipedia.org/wiki/Ferhunde_Erkin

www.biyografi.info/inci-ozdil